

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך כט, תשל"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מחיי המלים

לזכר עמנו אל יפה נ"ע

קצ-קצד. קיצוני, מהפכני, חדיש, חשמלית,
מכונית

'מכתב מפרץ' מאת אביבי (פכל הנראה איתמר בן
אב"י), שנתפרסם ב'האור' מו' כסליו אתתמ"ב לחורבן
(תרע"א) זרוע חידושי לשון מלוא חופניים. ואלה דברי המכתב:

זקני העדה — מלבד אולי בפרץ — הקיצוניים החפשים כונים בכל מקום
ומקום "משערר להפועל" מכסף המכס והמס הכללי של תושבי צרפת. ובלעג
של בוז באו המהפכנים אל המשערר הזו ובנו בה מדינה בתוך מדינה.
כן, הדבר מגיע עד לידו כך: בטולק הכה מזכירה של אגדת הפועלים את
פקד הממשלה, על העיזו לעבר את מפתן "היכל ההמון". והפקיד לא בא אלא
מטעם הנציב לדרש מאת המהפכניים שימשיכו את זמרתם הנוראה במקום
אחר ולא מול חלונות הממשלה.

המלים קיצוני, קיצוניות צוינו במילון בן-יהודה בסימן
חידושי. ב'קיצוני' מסתמך ב"י על התואר המקראי קיצון
(ה'היריעה הקיצונה') "ביחד קיצוני בדעות, מרחיק לכת, נוהג
בדבור ובספרות."

ב'משערה' מתכנן בן אב"י אולי למועדון (מלה שחידש
אחר כך. ראה חוברתי 'לשון בתחית' עמ' יז, לט), כפי
שמשמע מהמשך להלן. עדיין לא עמדתי על יסודו של חידוש
זה (שלא נתקבל). אולי מלשון השתערות, מקום השתערות.

מִהֶפְכָּנִי — חִידוּשׁוֹ שֶׁל בִּן־יְהוּדָה, 'מִי שְׁנוּטָה לְמַעֲשֵׂה מַה־פְּכוֹת
בְּמַדִּינָה, מִי שֶׁמִּשְׁתַּתַּף בְּמַה־פְּכוֹת . . .'. לְפִי הַכְּתִיב בְּקִטְעַן
הָרִאשׁוֹן, 'מַה־פְּכָנִים' בִּי אַחַת, אוֹלִי כִּבְר גֵּרֶס בֶּן אֲבִי מִהֶפְכָּן
לִרְבּוֹלוּצִיּוֹנֶר'.
בְּהַמְשָׁךְ נֹאמַר:

וְזֹאת הִיא הַמַּמְשָׁלָה, שֶׁבְּצִלָּה חוֹסֵה הַצֶּרֶפְתִּי הַחֲרוּץ וּמְבִיא לָהּ אֶת תְּרוּמָה
הַמַּכֵּס מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה . . .
בְּזִמָּן הָאַחֲרוֹן הָיָה קְלוֹב הַפּוֹעֲלִים לְבֵית פְּקִידוֹת לְהִרְסָה בַּכַּח הָאֲגֵרוֹף.
וְלֹא דִי שֶׁהִבְתִּים הָאֵלֶּה הֵם מֵרִכְזוֹ הָאֲמּוּרִים אֲלֵא שֶׁמִּלְמַדִּים שְׁמָה אֶת הַמּוֹן הָעַם
אֶת הַשְּׁטוֹת הַיּוֹתֵר יִפּוֹת וְחִדּוּשׁוֹת לְבִלְבּוֹל וְלִהְרִיסָה.
אֲמּוֹר, בְּמּוֹבְנוֹ הָעֵקֶרִי, אֵינְנוּ עוֹד לְפִי הָאִפְנָה. הָאֲמּוֹר הַחֲדִישׁ מִבְּקֵשׁ לוֹ
רִכְבִּים אַחֲרוֹת וְאַמְצָעִים יוֹתֵר מּוֹכְשִׁרִים לְבּוֹא אֶל הַמַּטְרָה.

אֶמּוֹר — הוּא חִידוּשׁוֹ שֶׁל בִּן־יְהוּדָה, שְׁאִינוֹ מְקוּבֵּל כְּיוֹם.
הוּא יֵצֵא מִפְּנֵי שְׁבִיטָה, שֶׁהִצִּיעַ י"ח טְבִיּוֹב בְּשָׁנַת תְּרַנ"ב
בְּהַמְלִיץ (רֹאה 'מַחֲיֵי הַמְּלִים' קִמָּה ב'לְשׁוֹנֵנוּ לְעַם' תְּש"ל"ד).
חֲדִישׁ — כִּנְרָאָה חִידוּשׁוֹ שֶׁל בֶּן־אֲבִי הוּא. בְּכִיבוּשֵׁי
הָעֵבְרִית בְּדוֹרֵנוּ לִיצְחָק אֲבִינָרִי, אֹמֵר הַמַּחֲבֵר (בַּעַמ' 75): "אֶף
ה'חֲדִישׁ' — שְׁנוּצָר לִפְנֵי 40 שָׁנָה בְּעֶרֶךְ — קִיּוּמוֹ עֲלוֹב, וְלֹא
נִקְלַט קְלִיטָה מִמִּשִּׁית". סִפְרוֹ זֶה שֶׁל אֲבִינָרִי נִתְפָּרֵס לִפְנֵי 32
שָׁנָה. הַמְּלָה חֲדִישׁ מְקוּבֵּלָת כְּיוֹם, וְאֶף עַל פִּי כֵן מוֹעֲלִית הִיא
לְעֵתִים קְרוֹבוֹת כְּדוּגְמָה שֶׁל חִידוּשׁ לְשׁוֹן 'מִיּוֹתֵר'. מַעֲנִיִּין
שֶׁרְבּוּבָה שֶׁל מְלָה זֹאת מֵאֲמַר שֶׁל י"ח רִבְנִיצְקִי 'עַל הַסִּגְנוֹן הָעֵבְרִי
שֶׁל מְנַדְלֵי מוֹכֵר סִפְרִים', שֶׁנִּתְפָּרֵס ב'הָעוֹמֵר' בְּתֵרֶס"ז, כִּנְרָאָה

1. 'הָעוֹמֵר', כְּתֵב עֵת סִפְרוֹת־חִבְרָתִי, שִׁינָא בְּאַרְץ־יִשְׂרָאֵל

סמוך ללידתה של המלה. רבניצקי, התוקף את ה'לשון
הירושלמית', פותח בין השאר:

וממציאי מלים קמו והקימו להם 'פתי חרושת' מיוחדים לשם
יצירת מלים לשעת הדחק, ובייחוד בארץ-ישראל, מבלי לדאוג כלל
להלכות צירוף המלים וסידור המשפטים — ויצא לנו אותו הסגנון
שקראו לו 'חי', כביכול, או הסגנון הארץ-ישראלי, שאין לו כל נשמה
ישראלית ורוח כל שהוא מתכונת העברית . . . רבים מהחדשים פני
סגנונם משתנים פכרום, והם נותנים לפנינו לפרקים קרובים דוגמאות
של בלבול לשונות וסגנונים וערבוב מלים, שפכר נשתכחו מיושן, עם
מלים 'חדשות', שאינם ידועות כלל אפילו לסופרים וקוראים
ותיקים . . .

המבקר, הנאלץ להשתמש במלה 'חדיש', מבקש להביע את
הסתייגותו ממנה במירכאות שהוא סוגר עליה.

אָ פֿֿן — חידוש של בן-יהודה. ראה 'מחיי המלים' פז,
לשוננו לעם' תש"ל. לפי המקור שם חודשה המלה בתרס"ד.

בהמשך נאמר:

על איש האמור המכיר את מטרתו הנעלה — לסתם את סכרי הקטור,
לנקב באניות, להחריב את מסלות הברזל, ללוש בורית בעיסה, לנתק חוטי
הברזל של העגלות החשמליות ולהשליך נבלות ארצנורות המים וכו', ואז
הגיע אל מטרתו וכל הדרכים והאמצעים האלה מלמדים ברצינות להמון העם,
וכאשר יהרס בית חרשת ימותו ילדים, ערים תחרבנה ותהיינה למקום שודדים
ותחרת גנבים רק אז ישמח השוכח ויאמר: הם מעשי!

בעריכת ש' פז ציין, נטה להתרחק מעיתונות בן-יהודה ולהסתייג
מסגנונה.

ובקטעים אחרים:

ועד כמה סובלת ארץ זו משביתה כזאת. הנה יוצאים אלפי פועלים מבתי החרשת או ממכרות הפחם באין עבודה, כי אין במה להוציא את הנכנה והנמצא.

אלפי ילדים שוכבים חולים באין מביא להם את החלב העירה ורק לעשירים אפשר לשלם את המחיר הגבוה של החלב הבא בעזרת עגלות מכוניות. הנה כי כן נלחם הפועל נגד אחיו הפועלים מבלי חשבון, מבלי רחמנות, מבלי כל מוסר כליות וגם מבלי דעת להבין זאת. הצרפתים בונים להם בעינים עצומות וכל זה מפני שלצרפת ממשלה של פחדנים.

כך היא דעתם של כל לא-השותפים, יהיו משמרים בינונים או קיצונים. ואני מודה: הרבה מן הצדק אתם.

הכותב עובר משימוש במלה 'אמור' ל'שביתה', וכן לפועל 'שבת'.

המלים רְצִינּוּת, וכן רְצִינִי, חידושי של בן-יהודה (מתרמ"ח לערך). ראה 'מחיי המלים' יח, 'לשוננו לעם' קעג, תשכ"ז וסב, לל"ע תשכ"ח, וכן 'לשון בתחייתה' עמ' לה. נראה, לפי הקטע הנ"ל, ששני החידושים שְׂמָלִית וּמְכֻנִית, הנהוגים כיום כשמות עצם, היו תחילה שמות תואר. 'עגלה חשמלית' נקרא הטראמוויי ו'עגלה מכונית' נקרא האוטומוביל. תהליך זה, שבו שם תואר הנלווה אל מתוארו הופך לשם עצם, לאחר שמשמיימים את שם העצם המתואר, מקובל הוא בלשון ימינו. השוא 'מכנסיים קצרים' שהופך ל'קצרים', 'שמלה חצאית' ל'חצאית', 'קבוצה נבחרת' ל'נבחרת', 'הילוך ראשון' ל'ראשון', ועוד פיוצא באלה.

על ה'מכונית' וברכתו של ביאליק על חידוש זה ראה
 בחוברתי 'לשון בתחייתה' עמ' כב.
 שות פנים או שת פנים נקראו הסוציאליסטים
 שנים רבות בעיתוני ירושלים.

קצה. ת מ י ר (ה)

שם, ברשימה של איתמר בן-אב"י, המתחילה במלים "ואת
 העם הזה אהבתי!!" נאמר:

... המחסנים הצרים, הדומים לחורים, הניר המקומט, וקרוע ומלכלך,
 הכוסות הבקועות, הקערות המנפצות וסיר מרק בצלי אל פנקסים וספרים...
 התשער?

ולהלן:

... ריכה... עיני פחם... וגם לחיים ורודות ובריאות וטריאות...
 ועוד מצח רחב צח וחכם ואף שער מתלתל ומבליט הליל... קומתה
 ת מ י ר ה, ישרה טבעית...

ולהלן:

באחי דוד לפזאז בכת, בעז שאון העוברים, זמזום השבים... מה
 מדברים הם? מה?

על המלה 'מחסן', שאיננה במילונו של בן-יהודה, ראה
 'מחיי המלים' קלה, ב'לשוננו לעם' רמז, תשל"ד. שם הועלתה
 המלה מרשימתו של דוד יודילוביץ ב'לוח אחיאסף' תרנ"ה.
 יודילוביץ מעיר שם, שחידוש המלה הוא על פי 'לא יחסן'
 שבישעיה ועל פי הערבית.

על הגדרת המלה 'קערה', 'שם חדש שהוא ישן', ראה
 'מחיי המלים' עב, 'לשוננו לעם' קצג, תשפ"ט.

על החידוש 'ורוד' (של בן-יהודה) ראה 'מחיי המלים' קכב,
'לשוננו לעם' רלז, תשל"ג.

על 'טרי' ראה דיונו של בן-יהודה ב'מחיי המלים' עט,
'לשוננו לעם' קצו-קצז, תשכ"ט. דיון זה נתפרסם ב'תרנ"ז, אבל
בסיפור על המלה 'גבס' ב'לשוננו לעם' רלז, תשל"ג, מתברר
שאת המלה הזאת הציע בן-יהודה, בהסתמכו על 'מפה טרייה'
ועל הערבית, כבר בתרמ"ג.

על הפועל 'זמזם', חידושו של בן-יהודה, ראה 'מחיי
המלים' קא, 'לשוננו לעם' רי, תש"ל. בן-יהודה השתמש
בחידושו זה כבר בתרמ"ב.

התואר 'תמירה' שבן-אב"י מדגישו ברשימתו, ככל הנראה
חידושו הוא. במילון בן-יהודה, ליד 'תימורת', בהסתעפויות
השורש תמר, מעיר העורך, נ"ה טור סיני: בלשון ימינו נגזר
משורש זה גם ת"ז תמיר במשמ' שקומתו דומה לתמר, גבוה
וצר . . .